

Undervisningsplan for temaet: Farlige forestillinger og ondskabens psykologi

Udarbejdet af Jette Hannibal, gymnasielærer i psykologi, fransk og historie, Nørre Gymnasium

Af kernestoffet berøres gruppepsykologiske processer; social indflydelse og social kognition (stereotyper og fordomme); perception og tænkning; psykologiske, sociale og kulturelle forholds betydning for læring, samt identitet (især social identitet)

Faglige mål

1. Demonstrere kendskab til hvordan den videnskabelige psykologi kan anvendes til at belyse et komplekst emne, bl.a. hvordan stereotyper og fordomme under særlige betingelser kan medvirke til folkemord samt kunne perspektivere til psykologis bidrag til en samlet forståelse.
2. Vurdere betydningen af historiske og kulturelle faktorer i forhold til menneskers holdninger og adfærd.
3. Redegøre for psykologiske teorier (bl.a. i forhold til social kognition (stereotyper, fordomme) og ondskab) samt forholde sig kritisk til dem og sætte dem ind i en historisk-kulturel kontekst.
4. Redegøre for og forklare psykologiske undersøgelser vedrørende ondskab og social påvirkning, herunder demonstrere kendskab til fagets forskningsmetoder.
5. Kunne formidle psykologisk viden mundtligt med et fagligt begrebsapparat på en klar og præcis måde.

Undervisningsforløb

Time 1:

Introduktion til Farlige forestillinger: Stereotyper og fordomme, især s. 1-5 i <http://www.emu.dk/gym/fag/ps/inspiration/Files/Stereotyper.doc> (Jette Hannibal om stereotyper og fordomme)

I denne time er der fokus på begreberne kategorisering, kognitivt skema, stereotyp, illusorisk korrelation. Ligeledes er der to undersøgelser omkring fordomme, heriblandt et nyere felteksperiment fra 1968, hvor en skoleklasse blev brugt som forsøgspersoner. Undersøgelsen viste bl.a., hvor hurtigt stereotyper kan blive til fordomme, og hvor påvirkelige børn er. Forsøget blev filmatiseret, og der blev lavet en opfølgning 14 år senere, hvor man spurgte børnene, hvordan det havde påvirket dem at deltage i forsøget. Ligeledes er der en opfølgning med et felteksperiment med voksne. Filmen kan ses her <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/divided/etc/view.html>

Man kan også læse resten af Stereotyper og fordomme (dvs. s. 5-7) for at bruge det sammen med A Class Divided til diskussion af, hvordan man kan arbejde for at undgå, at stereotyper bliver til fordomme og dermed er med til at skabe indgrupper og udgrupper.

Time 2:

Jette Hannibal: Antisemitisme og Holocaust – farlige forestillinger i Tyskland under Nazismen. Særtryk. ss. 1-6 inklusive arbejdsspørgsmål 1 (artiklen er vedlagt som bilag) I denne time er der fokus på begrebet antisemitisme. Ligeledes fokuseres på psykologiske teorier til arbejdet med farlige forestillinger og gruppeprocesser (fx social identitetsteori, kognitiv omstrukturering, skemateori) og en psykologisk undersøgelse om dehumanisering. Noget er repetition fra forrige time.

Time 3:

Jette Hannibal: Antisemitisme og Holocaust – farlige forestillinger i Tyskland under Nazismen. Særtryk. ss. 6-11 inklusive arbejdsspørgsmål 2 og 3. I denne time er der bl.a. fokus på Hitlers antisemitisme, og der er forskellige bud på at forstå årsagen til grusomme handlinger. Af mulige teoretiske forklaringer arbejdes med individuelle forklaringer overfor kontekstuelle, såsom kulturens rolle i at forme folks tænkning og handling.

Muligt ekstra materiale

<http://www.youtube.com/watch?v=x5ijodnnLcI&feature=related> Meget kort klip med SS doktor Münch fra Auswitch, der her fortæller, hvordan man så på den germanske race og jøderne i Tyskland (2 minutter). Hvad er hans argument? Hvad mener I om dette?

Time 4:

Jette Hannibal: Antisemitisme og Holocaust – farlige forestillinger i Tyskland under Nazismen. Særtryk. ss. 11-17 inklusive arbejdsspørgsmål 5. I denne time er der dels fokus på at forstå tilskuerne, dvs. de personer, som ikke greb ind for at forhindre overgrebet på jøderne, bl.a. med fokus på propaganda, dels på nogle mulige psykologiske forklaringer på gerningsmændenes rolle, hvor også nogle af deres egne forklaringer inddrages.

Muligt ekstra materiale til denne time:

Filmklip 1:

<http://www.youtube.com/watch?v=fwsySS2EzgU&feature=PlayList&p=CC4A129B029F0F6B&index=4>. Se her et uddrag fra tysk propagandafilm om jødernes immigration (fra Der Ewige Jude - tysk tale med engelske undertekster). Filmen tager lidt over 7 minutter.

Filmklip 2:

<http://www.youtube.com/watch?v=2OxTmH5KGG0>. Uddrag af Der Ewige Jude ca. 2 minutter

Filmklip 3:

http://www.youtube.com/watch?v=NGNyc_LIJhs&NR=1. Kort uddrag af en film fra BBC om tysk antisemitisk propaganda (3.55 minutter)

Gruppearbejde: se filmene i grupper og forsøg i gruppen at finde mindst 3 eksempler på stereotyper om jøder i den antisemitiske propaganda.

- Hvordan fremstilles jøden i de eksempler, I har valgt?
- Diskutér dernæst propagandaens virkemidler.
- Diskutér formålet med propagandaen – og overvej, hvorfor den måske virkede efter hensigten.

Mulig afsluttende aktivitet: Forsøg i grupper at besvare følgende problemformulering og lav en præsentation: På hvilken måde kunne nazismens 'Farlige forestillinger' være med til at skabe en psykologisk basis for folkemordet på jøderne? Inddrag psykologisk viden i din argumentation og forsøg at forholde dig kritisk til den psykologiske viden.

Time 5:

Johannes Lang: "Kampen mod den psykologiske død. Folkedrab, dehumanisering og medmenneskelighed". Psykologiinformation, 35. årgang nr. 2, september 2007, ss.34-37
Fokus på de psykologiske konsekvenser af den nazistiske politik for ofrene.

Muligt ekstra materiale til afslutning af dette forløb i psykologi: En eksistentiel refleksion over det jødiske spørgsmål skrevet af en af Frankrigs store filosoffer.

Jean-Paul Sartres refleksioner over det jødiske spørgsmål

Den franske filosof Jean-Paul Sartre reflekterede over mulige årsager til antisemitismen i sit essay om 'det jødiske spørgsmål': *Réflexions sur la question juive* (1946). Her forsøgte han som filosof at finde ud af, hvorfor antisemitten hader jøden. Sartre fokuserede som eksistentialist på den enkeltes frie valg i tilværelsen, og ifølge ham er det ikke historien, som skaber billedet af jøden. Det er snarere *ideen* om jøden, som former historien. Sartre mener, at antisemitismen er et personligt valg, som den enkelte foretager, og dette valg får indflydelse på opfattelsen af jøderne, mennesker i al almindelighed, historien og samfundet (1). En mand kan være en god far og en god borger, elske kærlighedens glæder osv. og på samme tid *hade* jøder. (2) Antisemitten er immun overfor rationelle forklaringer og erfaring, fordi han har valgt at være at være immun (3). Sartre mener, at antisemitten altid er gruppeorienteret, for man kan ikke være antisemit helt alene. 'Jeg hader jøder', er noget man siger sammen med andre. De fleste antisemitter tilhører småborgerskabet, som ikke ejer noget, og de er misundelige på jøderne, siger Sartre. De foragter penge og intelligens, fordi de ikke har det selv (4). Personlige nederlag i forretningslivet skylder antisemitten på jøderne, så derfor har antisemitten brug for jøderne. Hvis jøden ikke fandtes, kunne antisemitten ikke føle sig overlegen og heller ikke som en 'rigtig franskmænd'. Hvis alle jøder blev udslettet, sådan som antisemitten i bund og grund ønsker, ville prisen være, at alle var ægte franskmænd, og så ville antisemitten miste sin følelse af at have mere ret til landet. Hvis altså jøden ikke fandtes, ville antisemitten være nødt til at opfinde ham (5).

Dette korte resume giver en ide om logikken i Sartres argumentation. Han forsøgte i sit essay at argumentere for, at antisemitisme ikke egentlig er en holdning men snarere en passion og en verdensopfattelse. Når man vælger at hade frem for at handle i overensstemmelse med fornuften, sker det ifølge Sartre altid på baggrund af et personligt frit valg hos den enkelte. Derfor nytter det ikke noget at argumentere med antisemitten, for han hader ikke jøderne af objektive grunde. Han er antisemit på baggrund af en ide om jøden, som får ham til at lede efter oplysninger, der kan bekræfte hans antisemitisme. Det kalder socialpsykologer 'bekræftelsestilbøjelighed'.

Sartres analyse af antisemitismen kan på mange måder bruges på racisme. Ifølge socialpsykologer har mennesker en tendens til at kategorisere verden, fx at dele mennesker i indgrupper og udgrupper og give dem positive eller negative værdier. Racisten forsøger normalt ikke at udfordre egne stereotyper. Snarere søger han at få dem bekræftet. Samme tankegang kan man se i den religiøse skelnen mellem det gode og det onde, hvor det pr. definition er det godes opgave at bekæmpe det onde. Racisme kan dermed få en kolossal betydning både socialt og politisk, idet hadet mod andre grupper kan true ikke bare sociale klasser og etniske grupper men også politiske institutioner, sådan som man så det i Tyskland under 2. verdenskrig.

Noter

⁽¹⁾ Juif. Littérature et document sur l'antisemitisme en France. I udvalg ved Jytte Kiens og Jette Hannibal. Serien Bref. Gyldendal 1988, s. 41.

⁽²⁾ ibid. s. 40

⁽³⁾ ibid. s. 42

⁽⁴⁾ ibid. s. 43

⁽⁵⁾ ibid. s. 45

Arbejdsspørgsmål:

- Hvordan forklarer Sartre antisemitisme? Hvordan underbygger han sit argument?
- Diskuter, om antisemitisme er et spørgsmål om et personligt valgt, sådan som Sartre hævder. Begrund dit svar.

For evt. videre arbejde med temaet ondskabens psykologi kan man arbejde med følgende:

Time 6:

Forklaringer på ondskab i Rolf Kuschel og Faezeh Zand, *Ondskabens psykologi. Socialpsykologiske essays*. Frydenlund 2004 ss. 27-34: personorienterede forklaringsforsøg

Time 7:

Forklaringer på ondskab i Rolf Kuschel og Faezeh Zand *Ondskabens psykologi. Socialpsykologiske essays*. Frydenlund 2004, ss. 34-41

Time 8:

Forklaringer på ondskab i Rolf Kuschel og Faezeh Zand *Ondskabens psykologi. Socialpsykologiske essays*. Frydenlund 2004, s. 43-55: Psykologiske påvirkningsstrategier, der fremmer udførelse af ondskab, med særligt fokus på normalitetshypotesen, Milgrams forsøg, Stanford fængselseksperiment.

Time 9:

Forklaringer på ondskab i Rolf Kuschel og Faezeh Zand *Ondskabens psykologi. Socialpsykologiske essays*. Frydenlund 200, ss. 55- 64: Bandura, moralsk retfærdiggørelse, ansvarsforskydning, umenneskeliggørelse (dehumanisering).

Time 10:

Opsamling

Muligt extra materiale

DR-udsendelse om Hannah Arendt, hvor der bl.a. tales om hendes bog om ondskabens banalitet

<http://www.dr.dk/P1/Eksistens/Udsendelser/Arkiv/2003/04/23/000012.htm>

DR udsendelse om Ondskab og psykopati: er psykopati en hjernefejl, eller er det resultatet af en dårlig opvækst? <http://www.dr.dk/P1/Apropos/Udsendelser/2007/10/17160151.htm>

http://www.videnskab.dk/content/dk/kultur/goebbels_historie_i_god_dansk_version En anmeldelse af en ny bog om Goebbels som Hitlers spindoktor

Se evt. også artikel Politiken 18.4.2004 om Leon Goldensohns bog: Nürnberginterviewene (kan findes på Polinfo via EMU)

http://www.videnskab.dk/content/dk/samfund/holocaust_revolutionerede_vores_menneskesyn# En artikel fra videnskab.dk om, hvordan Holocaust revolutionerede vores menneskesyn (om problematikken i racelæren)

Den store danske encyklopædi om propaganda

[http://www.denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Stilistik,_retorik_og_metrik/propaganda/propaganda_\(Historie\)?highlight=propaganda](http://www.denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Stilistik,_retorik_og_metrik/propaganda/propaganda_(Historie)?highlight=propaganda)

En engelsksproget hjemmeside med psykologiske forklaringer og materiale om Holocaust (kaldet Shoah her) samt adgang til diverse andre hjemmesider

<http://web.lemoyne.edu/~hevern/narpsych/nr-shoah.html>

<http://www.holocaust-history.org/short-essays/why-the-jews.shtml>

Et særnummer af Den Jyske Historiker om folkemord med artikler i pdf- format findes her

<http://www.diis.dk/sw14030.asp>

Hør radioudsendelse fra DR om antisemitisme i Danmark

<http://www.dr.dk/P1/p1paentime/Uge46/20061116105417.htm>

Se eksempler på propaganda i Nazityskland (på engelsk)

<http://www.suggestive.ru/eng/between/vol014/index.htm>

Prøv fx at se historien om giftsvampen og overvej hvilke virkemidler der bruges

En overlevende fra Auschwitsh - beretning med engelske undertekster (2.20 minutter)

<http://www.youtube.com/watch?v=fcBTrNf2aI&feature=channel>

Her er forskellige oplæg (på engelsk) om Mellemøsten, antisemitisme og Holocaust fra Holocaustmuseet Yad Vashem. Det hele kan downloades som podcast. Mest for lærere eller til samarbejde med engelsk i projekter. http://www1.yadvashem.org/yv/en/holocaust/holocaust_antisemitism/index.asp

Her er forskellige billedarkiver om livet i ghettoerne i Europa og det meget berømte Auschwitzalbum. Det kan bruges i samarbejde med historie eller hvis man lægger et yderligere fokus på at arbejde med de mennesker, som var ofre for Holocaust.

<http://www6.yadvashem.org/wps/portal/photo?lang=en&homepage=true>

Antisemitisme og Holocaust – farlige forestillinger i Tyskland under nazismen.

Af Jette Hannibal

Artiklen er en revideret udgave af en tidligere artikel som blev bragt i *Psykologiinformation* 35.årgang nr. 2, september 2007, s. 19-33.

Indledning

Holocaust har for mange en særstatus blandt historiens folkedrab. Også selvom der er begået folkemord i større eller mindre målestok både før og siden. Filosofer, politikere, historikere, psykologer og mange andre har reflekteret over og forsøgt at finde mulige forklaringer på folkedrabet på jøderne under nazismen. Hvordan kunne det ske, at hele statsapparatet i en civiliseret stat som Tyskland blev inddraget i en systematisk udryddelse af mennesker? Hvordan kunne fordomme om jøderne som roden til alt ondt i Tyskland få så grumme konsekvenser? Hvordan kunne den enkelte embedsmand medvirke til folkemord? Hvordan kunne en hel befolkning se til, mens nazisterne tegnede et billede af jøderne som folkefjende og udelukkede dem fra samfundet og sendte dem bort? Hvordan kunne den enkelte soldat eller lejrkommandant deltage aktivt i de mange mord eller se til, mens mennesker i alle aldre blev gennet ind i gaskamrene? Og hvordan kunne bødlerne i udryddelseslejrene efter endt arbejdstid gå hjem til deres familier og kysse deres børn godnat? Disse er alle vigtige spørgsmål – også for psykologer. I psykologi var der tidligere en tendens til at søge svar på den slags spørgsmål i det enkelte individs barndomsoplevelser og personlighed. I vore dage erkender man, at det er nødvendigt at inddrage historiske, sociale og kulturelle faktorer i forståelsen af så komplekse problemstillinger som nazisternes mord på jøderne. Derfor kan en tværfaglig tilgang med inddragelse af ikke bare historiske, sociologiske, økonomiske, geografiske og kulturelle men også psykologiske faktorer give et mere nuanceret billede af Holocaust.

Antisemitisme bruges i dag som et alment begreb til at beskrive **fordomme** (dvs. forudfattede holdninger) og **diskriminering** (dvs. forskelsbehandling) af jøder på grund af religiøse eller racemæssige forskelle. Antisemitismen har en lang historie i Europa og manifesterede sig i middelalderen og langt op i nyere tid på forskellige måder, fx som den enkelte borgers modvilje og had mod jøder eller som begrænsning af jødernes deltagelse i bestemte erhverv. Der er også eksempler på, at alle personer af jødisk oprindelse er blevet smidt ud af et land, fx i Frankrig i 1306 eller i 1492 fra Spanien. Modstanden mod jøderne havde før 1800-tallet et religiøst indhold i de kristne samfund. Imidlertid så man i Europa fra 1800-tallet en ny form for antisemitisme, som især byggede på en ideologi om forskellige racer. Selve ordet antisemitisme er forholdsvis nyt. Det blev brugt første gang af tyskeren Wilhelm Marr i 1879 i bogen ”Hvordan Germanismen kan vinde over Jødedommen”. Samme år grundlagde han Den antisemitiske Liga – den første officielle organisation til bekæmpelse af den påståede jødiske trussel mod Tyskland. Hans forslag til at løse ”problemet” var at bruge magt og smide jøderne ud af landet. Marr brugte begrebet antisemitisme for at give den antisemitiske ideologi et videnskabeligt præg. Hans ideer om racernes forskellighed var dog snarere pseudovidenskabelige, idet de på ingen måde var videnskabeligt underbyggede. Marr forsøgte dog – ligesom nazisterne

gjorde senere –at give antisemitismen et videnskabeligt skær gennem at bygge ideologien på den dengang herskende racelære.

Nazismens ekstremt antisemitiske ideologi i det 20. århundrede kan altså delvist ses som en videreførelse af traditioner fra tidligere. Den nazistiske variation af antisemitisme indeholdt en systematisk devaluering af jøder som en uren og farlig race, og denne ideologi blev spredt fra det øjeblik Nazisterne overtog magten i Tyskland i januar 1933. Propagandaen sattes i system allerede fra marts 1933 af propagandaminister Joseph Goebbels, som er blevet kaldt Hitlers spindoktor. Han var i stand til at iscenesætte nazismen som en sejrende bevægelse med en enestående fører. Han demonstrerede også, at massemedier kan udnyttes med stor effektivitet. Gennem propaganda skabtes fortællinger – narrativer – om det tyske folks enestående karakter og rolle i verdenshistorien. Modsætningen til det tyske folk var i disse fortællinger jøderne, som repræsenterede alt det negative, som tyskerne ikke var. Formålet med propagandaen var at udbrede en særlig social identitet og mentalitet hos det tyske folk, som skulle gøre det muligt at føre krig og tilintetgøre mennesker, der ansås for mindreværdige. At tjene Føreren, også selvom dette ville medføre døden, blev fremstillet som en pligt over for Hitler og hans rige. Hermed får propagandaen en central rolle i forståelsen af krigsforbrydelser og Holocaust. Det nazistiske verdensbillede blev sandsynligvis en del af folks måde at forstå sig selv og andre på. Propaganda mod uønskede personer og isolering af dem blev en del af det tyske samfunds normale praksis. Et af de dystre resultater af denne praksis blev planlægningen og udførelsen af tilintetgørelsen af omkring 6 millioner jøder – en forbrydelse, der siden har fået betegnelsen Holocaust.

Nogle psykologiske teorier til arbejdet med farlige forestillinger

Det er især socialpsykologien, der kan levere teorier og undersøgelser, som kan være med til at beskrive eller forklare, hvordan gruppetilhørsforhold kan føre til fordomme og diskriminering af andre sociale grupper. Socialpsykologer mener, at fordomme er et resultat af, at man i ethvert samfund inddeler folk i sociale kategorier, og at grupperne dernæst tillægges forskellig værdi. Ifølge den socialpsykologiske teori '**social identitetsteori**' har vi en tendens til at kategorisere mennesker i hhv. egne grupper (indgrupper) og de andres grupper (udgrupper). Tilhørsforhold til en social gruppe bliver en del af ens identitet. Kategorisering og favorisering af indgruppen er central i teorien, som bygger på den antagelse, at gruppetilhørsforhold bestemmer, hvad vi mener om os selv og andre. Desuden hævder teorien, at tendensen er, at indgrupper opfattes positivt, mens udgrupper generelt opfattes negativt. Social identitetsteori blev oprindeligt formuleret af socialpsykologerne Tajfel og Turner i 1979 i et forsøg på at forstå den psykologiske baggrund for diskriminering mellem grupper. De mente, at det enkelte individ har flere sociale identiteter, som hver især afspejler medlemskab af forskellige sociale grupper. Tilhørsforhold til en social gruppe er med til at definere ikke bare en persons identitet men også selvopfattelse, status og selvværd. Da mennesker som regel stræber efter at have en positiv selvfølelse, kan det måske forklare, hvorfor folk fremhæver det positive ved deres egen indgruppe. Det kan måske også give en forklaring på, hvorfor man fremhæver det negative, som udgruppen står for. Man kan nemlig også definere sig selv positivt gennem at beskrive alt det, som man *ikke* står for. Gruppetilhørsforhold er vigtig for mennesker. Det skaber en følelse af fællesskab – en følelse af 'os'. Den sociale identitet er if. Tajfel og Turner noget andet end personlig

identitet, dvs. den måde vi definerer os selv på i forhold til vores forskellige personlige egenskaber. Det er en meget vigtig del af vores identitet, men ifølge Tajfel og Turner kan tilhørsforhold til en social gruppe ligeledes få betydning for en persons selvværd og dermed også for den personlige identitet og selvfølelse – især hvis indgruppen har høj social status og er central for personens selvopfattelse. Tilhørsforhold til en gruppe med høj status vil ofte føre til positivt selvværd, og det modsatte kan være tilfældet, hvis man tilhører en gruppe med lav status.

Individer i udgrupper anses ifølge social identitetsteori for at være meget forskellige fra 'os', dvs. personerne i indgruppen. Samtidig opfattes individer i udgruppen som mere eller mindre ens. Det betyder, at medlemmer af udgruppen ofte ikke ses som individer med hver deres personlighed og holdninger men snarere som en stor masse af individer, som alle er ens. En sådan tankegang fører let til stereotype opfattelser af udgruppen, dvs. stærkt forenklede og generaliserede forestillinger om alle medlemmer af gruppen. Det så man i den nazistiske propaganda, når der taltes om 'Jøden'. Når en befolkningsgruppe således karakteriseres som en udgruppe og tillægges negative egenskaber som en kontrast til indgruppen - der til gengæld står for alt det positive - er der ikke langt til fordomme og diskriminering. Når kulturen og det sociale system gør en sådan praksis til normal adfærd, vil langt de fleste mennesker lære disse fordomme at kende og være med til at opretholde dem.

Socialpsykologer mener, at det er uundgåeligt, at mennesker og sociale grupper sammenligner sig med andre. Og det kan ende med konflikt eller diskriminering. I særligt ekstreme tilfælde kan det endda ende med, at medlemmer af en social gruppe går til fysisk angreb på en anden gruppe med det formål at udslette den, sådan som man har set i de mange eksempler på folkedrab gennem historien. En forudsætning for social sammenligning og evt. diskriminering er naturligvis, at der eksisterer – eller skabes – en udgruppe. Her kan propaganda spille en vigtig rolle.

Propaganda har med stor sandsynlighed været medvirkende til at ændre nogle folks opfattelse af jøderne under nazismen. Ifølge socialpsykologen Albert Bandura kan der ske en **kognitiv omstrukturering**ⁱ, dvs. en ændring af ens holdninger til andre, og dette kan være med til at retfærdiggøre overgreb på dem. Psykologer har foreslået, at der i visse tilfælde foregår en langsom proces mod **dehumanisering** (dvs. umenneskeliggørelse) af de marginaliserede personer. Det kan resultere i, at medlemmer af sådanne grupper ikke opfattes som mennesker med menneskelige egenskaber. I stedet beskrives de som skadedyr (fx rotter) og forbindes med skadedyrs egenskaber. Hvis en større gruppe af befolkningen deler samme negative opfattelse af udgruppen, forekommer en sådan negativ holdning at være *normen*. Det kan være en grund til, at flere er tilbøjelige til at antage samme holdning. Dermed er der åbnet for muligheden af en mere generel 'dem overfor os' opfattelse af udgruppen. Det kan være starten på både diskriminering og grusomhed mod medlemmer af udgruppen.

I Nazityskland var de store militærparader og Hitlers taler med til at skabe en følelsesmæssig stemning, der spillede på fællesskabsfølelsen i indgruppen (den ariske race) samtidig med at udgruppen (jøderne) blev beskyldt for at være en evig trussel mod det tyske folk i den allestedsnærværende propaganda. Hermed var grunden for udelukkelse af jøderne fra det tyske samfund lagt. Socialpsykologen Erwin Staub, som har skrevet en bog om ondskabens psykologiⁱⁱ, mener, at udviklingen mod folkemord er

glidende. Holdninger kan ændres af små ting som at deltage i politiske møder og se propagandafilm. At hilse på nazistisk manér og sige 'Heil Hitler' kan også være af betydning i den store sammenhæng. Isoleret set forekommer den slags måske at være af mindre betydning, men det medfører alt sammen psykologiske ændringer, som langsomt kan være med til at ændre folks mentalitet og muliggøre onde handlinger. At være en del af det store menneskehav som hyldede Hitler og hans ideer kunne således skabe en psykologisk basis for både aktiv deltagelse i overgreb på andre men også på passivitet hos tilskuerne til overgrebene. Staub mener, at samspillet mellem en ideologi, der bygger på modsætning mellem indgruppen og udgruppen samt en ekstremt negativ propaganda medfører, at det bliver en del af indgruppens identitet at føle modvilje og fjendskab mod udgruppen. De stereotype forestillinger af 'jøden' – altså begrebet *jøden* og ikke menneskene, som var jøder – var en del af det ideologiske tankegods i nazismen. Staub mener altså, at det fælles kulturelle tankegods skal inddrages i forståelsen af behandlingen af jøderne i Tyskland. Han mener også, at en yderligere faktor til manglende empati hos den tyske befolkning kan være, at tyske borgere overtog jødernes job eller forretninger. Da deportationerne startede, fik tyske borgere overladt de deporteredes boliger og ejendele. Det var en bevidst strategi hos de politiske ledere og en måde at klare boligproblemerne på. Alle de her nævnte faktorer kan ifølge Staub have været medvirkende til, at en stor del af befolkningen i Tyskland tilsyneladende ikke bekymrede sig om jødernes skæbne.

Kognitive psykologer kunne forklare stereotype forestillinger ud fra **skemateori**. If. teorien er viden organiseret i kognitive skemaer – en slags mentale forestillinger om verden. Kategorisering er ifølge denne teori en helt normal og automatisk kognitiv proces, som hjælper os med at forstå verden. De kognitive skemaer gør det fx muligt at forudse, hvad man kan forvente i bestemte situationer og i forhold til bestemte personer. Ifølge teorien inddrages eksisterende viden, når man prøver at forstå og forklare, *hvad* der sker, og *hvordan* man skal handle i forskellige situationer. Ofte er holdninger og følelser knyttet til de kognitive skemaer, og den viden, som den enkelte person lagrer i hukommelsen, er præget af personens sociale og kulturelle kontekst. Ifølge psykologer aktiverer bestemte situationer de relevante kognitive skemaer. Denne kognitive proces er mere eller mindre automatisk, dvs. man er som regel ikke bevidst om det, men 'automatiseringen' af tankeprocesser giver os mulighed for at bruge kapacitet andre steder, dvs. man kan spare kognitiv energi. Imidlertid har det også en negativ side, fordi mange mennesker er indrettet sådan, at de snarere søger bekræftelse på det, som de allerede mener, end at udfordre det. Dermed er der lagt op til stereotype forestillinger, og disse *kan* lede til fordomme og diskriminering. Eftersom mange kognitive processer er automatiske, og man derfor ikke umiddelbart søger at udfordre dem, vil fordomme blive bekræftet. Dette kaldes 'bekræftelsestilbøjelighed' i psykologi.

Nogle stereotype opfattelser af en udgruppe kan tilsyneladende være med til at dehumanisere personerne i udgruppen. En nyere undersøgelse af socialpsykologerne Harris og Fiske (2006)ⁱⁱⁱ antyder, at der måske er noget om, at man i ekstreme tilfælde slet ikke opfatter andre mennesker som *mennesker*. Forskerne brugte en hjernescanner til at undersøge, hvordan hjernen hos en gruppe studerende fra Princeton Universitet reagerede, når de så på billeder af hhv. sportsfolk, kendte personer og hjemløse.

Forskerne observerede, at et område i hjernen, som normalt er aktivt, når man ser på eller tænker på et menneske, ikke var aktivt, når forsøgspersonerne så på billeder af hjemløse eller andre socialt marginaliserede personer. De observerede til gengæld, at et område af hjernen, som normalt forbindes med følelser af afsky, lyste op. Dette er et tegn på aktivitet i et bestemt område af hjernen. Forskerne konkluderede, at forsøgspersonerne tilsyneladende ikke opfattede de marginaliserede som mennesker, dvs. de var *umenneskeliggjort* (dehumaniseret). Desuden kunne de se på scannerbillederne, at følelsen af afsky tilsyneladende ikke er forbundet med mennesker i hjernen. Det område i hjernen er aktivt, når man viser ting, som er smittefarlige (fx sår, betændelse eller opkast). Forskerne mener, at undersøgelsen viser en ekstrem form for diskriminering. De fortolkede resultaterne sådan, at den marginaliserede person tilsyneladende blev opfattet med en afsky, som normalt føles ved sundhedsfarlige ting men ikke mennesker. Dermed var der sket en dehumanisering af personen, som udelukker vedkommende fra det menneskelige fællesskab, og det må ifølge forskerne anses for at være en særlig alvorlig form for diskriminering. Man skal imidlertid her komme med nogle metodiske overvejelser. Det er begrænset, hvad hjernescanninger kan vise på nuværende tidspunkt. Undersøgelser som denne kan nok vise, hvilke områder i hjernen, der er aktive i forbindelse med bestemte processer, men den kan intet sige om årsag og virkning. Det er dog en interessant undersøgelse, fordi den peger på nogle mulige biologiske processer, som kan være involveret i menneskers negative reaktioner i forhold til andre grupper. Man kan derfor overveje, om undersøgelsen måske kan beskrive, hvordan propaganda, som sætter lighedstegn mellem en social udgruppe og sygdom, kan være med til at dehumanisere en bestemt gruppe af mennesker, sådan som det skete med jøderne i det nazistiske rige.

De konstante forsøg på at nedgøre og dehumanisere den jødiske befolkning kan ifølge psykologer være en af forklaringerne på, at den tyske befolkning accepterede, at jøderne blev sat uden for samfundet. Måske mente man i Tyskland, at jøderne selv var ude om det. Dette kan forklares med den systematiske propaganda, men muligvis kan den psykologiske teori om **'en retfærdig verden'**^{iv} også være nyttig her. Teorien beskæftiger sig med den måde, mennesker forklarer fænomener på (også kaldet attribuering). Psykologen Melvin Lerner var den første til at fremsætte teorien i 1965, og han hævdede, at der er en tendens til, at folk mener, at verden stort set er retfærdig, og at folk får, hvad de fortjener. Dette kan fx gælde hjemløse eller kriminelle. Teorien kan også tjene som forklaring på, at folk generelt mener, at de, som arbejder hårdt, også bliver belønnet. Ifølge teorien hjælper sådanne forestillinger folk med at opretholde en tro på, at verden er rimelig stabil og forudsigelig. I denne logik må der altså være en grund til, at nogle folk forfølges og ikke andre. Denne psykologiske mekanisme er naturligvis særligt tydelig, hvis de forfulgte forinden er blevet systematisk nedgjort. Ifølge socialpsykologen Gordon Allport tjener nedgørelsen af ofrene det formål at retfærdiggøre overgreb mod dem gennem at hævde, at de fortjener, hvad der sker med dem. Faktisk ser man også af de samme grunde, at de forfulgte til tider *selv* føler sig skyldige, netop på grund af systematiske krænkelser.

Arbejdsspørgsmål 1:

1. Forklar med dine egne ord, hvad man forstår ved antisemitisme. På hvilken måde kan det også kaldes racisme? Undersøg dernæst (fx gennem internettet), om der har været antisemitisme i Danmark.
2. Slå ordet 'race', 'racelære', 'racehygiejne' og socialdarwinisme op på <http://www.denstoredanske.dk>. Du kan også bruge Wikipedia. Gør kort rede for den måde, begrebet race har været brugt på tidligere, og konsekvenserne af det. Hvorfor bruges begrebet ikke på samme måde i dag?
3. Diskutér, hvorfor det kan være væsentligt også at inddrage psykologi i et tema som Holocaust.
4. Gør kort rede for de psykologiske teorier, som er nævnt her. De skal bruges senere.
5. Undersøg (fx gennem internettet) hvad propaganda er og giv en kort forklaring på det.
6. Diskutér, hvilken psykologisk betydning propaganda måske kan få i forhold til at blive antisemit – eller racist. Brug psykologisk viden (teori og undersøgelser) i din forklaring.

Den historiske antisemitisme i Europa

Den europæiske historie har mange eksempler på, at jøder ikke kunne deltage i det normale samfundsliv. Jøderne levede i perioder i aflukkede områder – ghettoer – og de måtte kun arbejde inden for særlige erhverv såsom handel og pengeudlån, fordi disse områder blev anset for at være mindre respektable. Antisemitismen har traditionelt rod i anklagen mod jøder for at være skyld i mordet på Jesus, og op gennem historien har der været mange eksempler på jødeforfølgelser. I det 12. århundrede gav de gejstlige i byen Béziers de kristne ret til at plyndre jøder, som de mødte på gaden, i ugerne op til påske. Først da jøderne havde betalt for at slippe for den slags, holdt det op. Jøderne var for de fleste kristne 'fremmede', og man forbandt dem med Satan. Det skete ofte, at man anklagede jøder for rituelle barnemord og udsprede rygter om jødiske sammensværgelser mod andre. Under den såkaldte 'Strasbourgmassakre' i 1348 brændte befolkningen et stort antal jøder, fordi man mente, at de havde forgiftet byens brønde for at sprede pesten, som hærgede på det tidspunkt. Til tider blev jøder simpelthen smidt ud af landet, sådan som det skete i Frankrig i 1306 under Philippe le Bel. Kongen havde lånt penge af jøderne til at føre krig for, og da han ikke kunne betale sin gæld tilbage, sendte han Frankrigs jøder i eksil. I 1492 smed den spanske dronning og konge alle jøder, som ikke ville konvertere til kristendommen, ud af landet. Disse eksempler viser, at jøderne til tider førte et usikkert liv i de europæiske lande, og at de var prisgivet magthaverne.

Moderne antisemitisme

Historikere mener, at antisemitismen i 1800-tallet og senere i Nazityskland bygger på socialdarwinistisk racelære snarere end på anklager for mordet på Jesus. Historikeren Geoff Layton mener, at antisemitismen i det tredje rige byggede på den nazistiske ideologi, som pr. definition var *racistisk*. Hitler mente, at den ariske race var alle andre overlegen. Det var dog ikke noget, Hitler selv havde fundet på. I 1800-tallet var der en generel opblomstring af antisemitismen i Europa, og tanken om den ariske races særstatus var en del af det tyske tankegods i samme periode.

Hitler tilbragte sine ungdomsår i Wien, hvor en udbredt antisemitisme herskede, og han blev uden tvivl påvirket af stemningen der. Mens Hitler opholdt sig i Wien, var borgmesteren klart antisemitisk, og der var adskillige boghandlere med antisemitisk litteratur og postkort med antisemitiske motiver. I Tyskland blev et antal medlemmer af partier med et antisemitisk program valgt ind i parlamentet omkring 1900-tallet. Selvom de var få, var de med til at gøre antisemitiske ideer mere acceptable. Også i Frankrig bredte antisemitismen sig i slutningen af 1800-tallet. I 1894 rystedes landet af den

så kaldte Dreyfuss-affære, hvor den jødiske kaptajn i den franske hær, Alfred Dreyfuss, blev anklaget for spionage til fordel for Tyskland og dømt på et falsk grundlag. Dette kunne lade sig gøre på grund af den stærke antisemitisme i hæren og visse dele af det franske samfund. Dreyfuss-sagen splittede Frankrig og medførte, at den kendte franske forfatter Emile Zola skrev en sønderlemmende kritik af retssagen mod Dreyfuss. Zola måtte selv gå i landflygtighed i en periode, men sagen blev genoptaget, og Dreyfuss blev efter 5 år i fængsel frikendt.

Nogle historikere mener, at den moderne antisemitisme i Tyskland skal ses i lyset af de nationalistiske strømninger i forbindelse med samlingen af de forskellige tyske stater til et forenet kejserrige i 1871 og landets opstigning til en verdensmagt, men ifølge historikeren Geoff Layton fandt en lignende udvikling sted i Østrig, hvor den politiske situation var meget anderledes.^v Han mener i stedet, at den voksende politiske antisemitisme skal ses som en

konsekvens af store sociale ændringer med hurtig industrialisering og urbanisering i Tyskland i slutningen af 1800-tallet og begyndelsen af 1900-tallet. Folk var utilfredse og usikre, fordi deres verden ændrede sig så hurtigt og fundamentalt, og jøderne blev gjort til syndebukke.

Ifølge Layton gav socialdarwinistiske videnskabsfolk endvidere med deres snak om 'survival of the fittest' antisemitismen et skær af videnskabelig respektabilitet. Folk blev også påvirket af medierne. Der er talrige eksempler på, at jøderne i aviser og andre skrifter blev fremstillet som en underlegen race eller som skadedyr. Det billede, som skabtes af jøderne, var ensidigt og meget negativt – helt i overensstemmelse med den stereotype opfattelse af 'jøden'. Typiske stereotype billeder i denne periode var jøden, der søger verdensherredømmet, den grådige jøde, og jøden, der forsøger at undergrave samfundet. Hele perioden op til første verdenskrig var præget af en ekstremt negativ og ensidig opfattelse af jøder, som gennemsyrede store dele af det tyske samfund lige fra kejseren til middelklassen. Ud fra et psykologisk perspektiv vil man sige, at folks mentale forestillinger om jøden efterhånden tilpassede sig de stereotype billeder i det offentlige rum. Her var tale om 'sociale repræsentationer', dvs. fælles sociale mentale forestillinger, idet store grupper af befolkningen delte den samme stereotype opfattelse og dagligt bekræftede hinanden i, at jøderne nassede på det tyske samfund, sådan som postkortet på side 7 viser. Billedet er fra tiden før Hitler kom til magten. Postkortet spiller på en udbredt stereotyp om jøden, som nasser på det tyske samfund, sådan at jøderne er gået fra at være tynde, fattige og lurvede til at blive fede, lapsede og arrogante. Det ligger underforstået i den slags billeder, at det naturligvis er gået ud over den tyske befolkning, hvilket også kan ses i billedet på side 12.

Arbejdsspørgsmål 2:

1. Gør rede for de historiske eksempler på antisemitisme. Diskutér, hvorfor det kan være en god ide at inddrage historiske, sociale og kulturelle faktorer, når man forsøger at forstå et fænomen som antisemitisme.
2. Gør rede for, hvad man forstår ved en stereotyp forestilling. Giv nogle eksempler og forklar, hvorfor den slags kan have farlige konsekvenser.
3. Forklar indholdet af postkortet på side 7. Hvilken rolle kan det spille i folks opfattelse af en gruppe, at den fremstilles på den måde? Inddrag psykologisk teori i din forklaring.
4. Overvej, om der findes stereotype forestillinger om bestemte befolkningsgrupper i dag – både i Danmark og i udlandet.

Hitlers antisemitisme som baggrund for ondskab? – individuelle vs. kontekstuelle forklaringer

Psykologer har gennem tiden forklaret fænomenet ondskab på forskellige måder, men generelt er der to tendenser: Man forklarer ud fra det enkelte individs personlighed og egenskaber (dvs. en individuel forklaring), eller man forklarer individers handlinger ud fra et større perspektiv, hvor også samfundets særlige træk inddrages (dvs. en kontekstuel forklaring). Sigmund Freud mente, at menneskeheden af natur er destruktiv, og at den enkeltes onde handlinger skyldes erfaringer i barndommen. Socialpsykologen Rolf Kuschel afviser imidlertid i bogen *Ondskabens Psykologi* Freuds teori om menneskets iboende ondskab og kritiserer Freud for totalt at overse samarbejdet og dets betydning for udvikling og overlevelse. Kuschels argument er, at hvis mennesket havde været et så destruktivt individ, som Freud siger, ville der ikke være mennesker i dag.^{vi} En socialpsykologisk forsker som Erwin Staub har beskæftiget sig indgående med begrebet 'ondskab', og han er en af de ledende forskere inden for området ondskabens psykologi. Han siger^{vii}, at ondskab ikke er et begreb, som der er en fælles videnskabelig forståelse af. Man skal snarere se ideen om ondskab som en del af en fælles menneskelig kulturel arv. Ifølge Staub indebærer den forståelse alt fra drab til at skabe materielle og psykologiske forudsætninger for at ødelægge eller formindske andre menneskers værdighed, lykke eller mulighed for at tilfredsstille helt basale materielle behov. I den forstand er Hitler uden tvivl hvad man vil kalde 'en ond person', men spørgsmålet er, om man kan forklare hans ondskab ud fra hans personlige historie, sådan som der tidligere har været en tendens til blandt psykologer.

Et af de store spørgsmål i forbindelse med Holocaust er naturligvis Hitlers rolle. Hans had til jøderne virker tvangspræget og hævngherrigt, og det er velkendt, at hele hans politiske filosofi gennemsyres af jødehad. Kan man forklare dette med hans personlighed og psykopatologi, eller skyldes det snarere sociale og kulturelle faktorer? En del psykologer har fokuseret på individuelle faktorer såsom familiebaggrund, hadet til faderen, hans formodning om selv at nedstamme fra jøder på farmoderens side, seksuelle problemer mm. Andre psykologer mener, at man ikke kan forklare fænomener som folkemord ud fra personlighed, og de har i stedet beskæftiget sig med at finde mulige forklaringer i den historiske og kulturelle kontekst, som Hitler levede i. I en sådan forklaringsramme ses Hitler som et produkt af tidens tankegang og de særlige historiske og kulturelle faktorer, som muliggjorde Det Tredje Rige.

Psykoanalytikeren Alice Miller^{viii} viser i sin bog et eksempel på en traditionel psykologisk forklaring, som tager udgangspunkt i personlighed som et resultat af

barndommens oplevelser. Hun mente med udgangspunkt i læsning af biografier om Hitler, at den autoritære familiestruktur i Hitlers familie, med faderen som den brutale hersker, fik konsekvens for Hitlers udvikling. Hans barndoms ydmygelser medførte et voldsomt had til faderen, som ifølge Miller *ubevidst* blev overført til jøderne^{ix}. Dette er i overensstemmelse med Freuds teori om Ødipuskomplekset og forsvarsmekanismerne, som i Hitlers tilfælde ville sige, at Hitler har fortrængt faderens ondskab mod ham til det ubevidste. Miller siger: ”Også for ham (Hitler) gælder det, at han i jøden mishandler det hjælpeløse barn. Og ligesom faderen aldrig fik nok, men pryglede ham dagligt og næsten slog ham ihjel, da han var 11 år, så fik Adolf Hitler heller aldrig nok. I sit testamente skrev den mand, der havde ladet 6 millioner jøder dræbe, at resten af jødedommen også måtte tilintetgøres”.^x Miller hævder også, at Hitlers usikkerhed om sin egen mulige jødiske afstamning fik alvorlige konsekvenser for jøderne. Hun skriver: ”Det lykkedes faktisk for Hitler ud fra en ubevidst gentagelsestvang at overføre sit familietraume på hele det tyske folk. Gennem indførelsen af racelovene skulle hver eneste borger kunne *legitimere sin herkomst tre generationer bagud* og tage konsekvenserne af det. En usikker eller ugunstig herkomst kunne først betyde forsmædelse og fornedrelse og til sidst døden for et menneske – og det midt i en fredstid, midt i en stat, der kaldte sig en retsstat. Det er et fænomen, man ikke støder på nogen andre steder i historien, og som heller ikke har nogen forbilleder. For inkquisitionen, fx, forfulgte jøderne på grund af deres tro, men gav dem dog mulighed for at overleve ved at lade sig døbe. Men i Det Tredje Rige hjalp det ikke, hvordan man end bar sig ad, eller hvad man end havde gjort sig fortjent til eller præsteret - som jøde var man alene *i kraft af sin herkomst* dømt til fornedrelse og senere død. Genspejles Hitlers egen skæbne ikke her i dobbelt forstand?”^{xi}.

Miller bruger kilder til at underbygge sin tolkning og argumentation. Hendes metode er hermeneutisk, og hendes tilgang til forklaring af Hitlers psyke og dens konsekvenser for det tyske folk har udgangspunkt i den teoretiske psykoanalyse^{xii}. Hendes tolkning accepteres dog ikke af mange i dag. Det betyder imidlertid ikke, at man ikke anerkender Millers tanker om, at forældres vold mod børn kan få negativ indflydelse på udvikling af barnets personlighed og adfærd senere hen. De fleste sætter nu spørgsmålstegn ved en så simplistisk årsag-virkning-model og den psykodynamiske teoris universelle forklaringsværdi, når det gælder så komplekse fænomener som ondskab. Der er endvidere det problem med Millers analyse, at hun baserer den på sekundære kilder, som pr. definition kan være tendentiøse. Man kan også indvende, at Miller måske til dels er præget af det, man kalder ’bekræftelsestilbøjelighed’, idet hun i særlig grad lægger vægt på informationer, som bekræfter hendes teori og overser information, som kunne modsige den.

Socialpsykologen Kuschel^{xiii} mener, at psykologien på nuværende tidspunkt ikke kan komme med nogen entydig forklaring på, hvilke individer, der begår grusomme handlinger, hvornår og hvorfor. Han peger på, at forskere i de senere år både indenfor udviklingspsykologi og socialpsykologi har været interesseret i begrebet **empati**, dvs. den enkeltes indfølelse som mulig forklaringsramme. Fra et biologisk perspektiv mener man, at evnen til empati er medfødt, men psykologer mener også, at evnen til empati skal udvikles gennem social interaktion, fx gennem mor-barn-relationen og det daglige samvær med andre mennesker. Hvis empati ikke udvikles normalt, fx fordi man oplever traumatiserende begivenheder under sin opvækst, kan det resultere i ufølsomhed overfor

andre mennesker, sådan at man er i stand til at skade dem. Ifølge Kuschel kan empati være en faktor ud af mange i forklaringen på den individuelle ondskab, men han advarer mod at forsøge at etablere en ”generel årsagssammenhæng mellem menneskets tidlige barndomsoplevelser og afvigende handlinger i voksenalderen”.^{xiv} Man bliver nødt til at tage et større perspektiv end det personlige og inddrage både psykosociale, ideologiske, kulturelle og andre forhold, som kan have påvirket personen. Derfor er det relevant at inddrage Hitlers historiske og kulturelle kontekst, fx hvilken ideologi prægede samfundet og hvilke historiske begivenheder kan have haft indflydelse på Hitlers tanker.

Erwin Staub^{xv} mener, at den enkelte persons psykologiske baggrund måske er vigtig i forståelsen af personlighed eller tilbøjelighed til ondskab. Imidlertid giver den slags ikke mening i forhold til forklaring af folkemord. Staub mener, at der altid vil findes ekstremister, som forsøger at blive ledere. Det er ikke i sig selv interessant. Man skal snarere ifølge Staub interessere sig for, hvorfor folk *vælger* den slags typer som leder. Ligeledes mener Staub, at man skal fokusere på folks fanatiske tilslutning til en ideologi og ikke på barndomsoplevelser, når man forsøger at forklare folkemord. Man kan uden tvivl sige, at Hitler skabte en racistisk ideologi, som han fanatisk arbejdede på at virkeliggøre, men det er ifølge Staub ikke nok til at forklare, at Tyskland blev involveret i folkemord. De særlige historiske forudsætninger med nationalisme, de vanskelige livsvilkår efter første verdenskrig og en tradition for autoritære styreformers skal inddrages i den samlede forståelse af personen Hitlers ondskab, siger Staub, som altså bruger en kontekstuel forklaringsramme.

Staub hævder,^{xvi} at mennesker er født med både aggressive og altruistiske anlæg, og at det afhænger af den enkeltes socialisering og erfaring, hvordan det går med de to anlæg på længere sigt. Der udvikles som regel en vis overensstemmelse mellem en kultur og dens individer. Konsekvensen er, at den enkelte vil antage de normer, som kulturen anser for normale og acceptable. Af den grund var det fx i det gamle Rom acceptabelt at gøre tilfangetagne fjender til slaver, ligesom det var acceptabelt at have gladiatorkampe, hvor mennesker kæmpede på liv og død, mens tilskuerne jublende så til. I tilfældet med det gamle Rom tænkte ingen på at stille det enkelte individ til ansvar for statens grusomheder. Imidlertid er der i moderne samfund fokus på det enkelte individs moralske ansvar inden for samfundets sociale normer. Staub mener, at man derfor er nødt til at se individet i forhold til både det sociale system og individuelle faktorer. Mennesker formes af systemer, og de fortsætter med at blive påvirket af systemer hele deres liv.

På samme måde skabte det nazistiske rige et socialt system, hvor det var ”normalt” at udelukke jøderne fra det almindelige samfundsliv. I 1933 kom love som forbød jøder at arbejde i den offentlige sektor; i 1934 kom forbuddet mod andre erhverv, og i 1935 kom Nürnberglovene, som fratog jøder deres tyske statsborgerskab og forbød ægteskab mellem jøder og ’ariere’. Mærket til venstre viser, hvordan den tyske befolkning kunne vise sin sympati for politikken mod

jøderne,^{xvii} men det, at mærket fandtes, siger naturligvis ikke noget om, hvor mange, der rent faktisk syede det på deres egen frakke. Imidlertid blev alle jøder i Tyskland fra 1941

tvunget til at bære den såkaldte "jødestjerne" på deres tøj.^{xviii} Det mærkede dem klart som en stigmatiseret udgruppe, og jøderne kunne ikke vælge, om de ville bære mærket på deres tøj eller ej. Begge mærker er dog et tegn på, at den sociale kategorisering fik helt konkrete udtryk, som var med til at forstærke opdelingen i indgruppen og udgruppen.

Hitlers personlige antisemitisme foldede sig sandsynligvis ud på baggrund af antisemitismen i Østrig og Tyskland. Man kan se ham som et produkt af et samfund, der var præget af meget stærke fordomme, og hvor det var socialt acceptabelt at give udtryk for dem. Historikeren Layton mener desuden, at det er rimeligt at antage, at Hitlers særlige engagement i 'jødespørgsmålet' samt hans karismatiske lederevner, var årsag til, at antisemitismen blev en så integreret del af den nazistiske bevægelse, som den blev. Layton mener, at Hitler var i stand til at gennemføre sin antijødiske politik på grund af de helt unikke forhold i Tyskland efter første verdenskrig. Versaillesfredens ydmygende betingelser, myten om, at Tyskland var blevet 'dolket i ryggen', Weimarrepublikkens politiske svaghed og de ekstreme socialøkonomiske forhold med galoperende inflation og fattigdom – alle disse faktorer gav Hitler en enestående mulighed for at udnytte den latente fjendtlighed mod jøder til at formulere en yderligtgående hadefuld doktrin. Gennem massiv og systematisk propaganda forsøgte naziregimet at overbevise den tyske befolkning om, at jøderne var skyld i alle landets ulykker, og at de ikke var at betragte som mennesker, men som skadedyr. Jøderne blev simpelthen gjort til syndebukke.

Arbejdsspørgsmål 3:

1. Forsøg på baggrund af de psykologiske forklaringer at diskutere, om man kan forklare Hitlers ondskab som en del af hans personlighed eller om andre faktorer skal inddrages. Underbyg din argumentation med forskernes forklaringer, og forhold dig kritisk til de teoretiske forklaringer. Hvad understøtter dem? Og hvad kunne tale imod dem?.
2. Diskutér grunde til at mærket 'Køb ikke hos jøderne' blev fremstillet. Hvilken psykologisk effekt kunne det have at bære et sådant mærke i forhold til andre tyskere? Og i forhold til jøderne? Inddrag din psykologiske viden i argumentationen.
3. Slå "jødestjerne" op på Den Store Danske Encyklopædi www.denstoredanske.dk. Læs oplysningerne her og overvej dernæst, hvorfor man tvang jøderne til at gå med den, samt hvilken psykologisk betydning dette skridt kunne få for tyskere og jøder.

Tilskuererne – den tyske befolkning og propaganda

Den tyske regerings systematiske propaganda forsøgte som sagt at påvirke befolkningen ved at fremstille jøder som undermennesker og skadedyr. To film fra 1940 var en del af

nazisternes systematiske antisemitiske propaganda og var uden tvivl med til at cementere de stereotype opfattelser og fordomme om jøderne. I propagandafilmen *Jøden Süß* fremstilles den jødiske race som ondskindet og årsag til alle ariernes lidelser. Filmen beskriver 'jøden' og 'arieren' som modsætninger 'Den ariske race' fremstilles som ædel, smuk og raceren. Jøden derimod fremstilles som ond, begærlig og stræbende efter at få magten over ikke bare den ariske kvinde men også hele den ariske race. *Jøden Süß* er fremstillet som en grov stereotyp med alle de karakteristiske træk, som man kunne finde i de antisemitiske karikaturtegninger. Filmens morale er, at arierne er nødt til at slå hårdt ned på jøderne for selv at

overleve som race, og filmen ender med Süß' henrettelse. Filmen bygger konsekvent på kontrasten mellem det gode (arierne) og det onde (jøderne), og den var lagt til rette på denne måde for at manipulere publikums følelsesmæssige oplevelse, sådan at de ville acceptere, at jøden Süß måtte dø til sidst.

Propagandafilmen *Den Evige Jøde* fremstillede jøderne som en farlig race, der i lighed med rotter spredte sygdom og ødelæggelse, hvor de kom frem. Filmen var ren fiktion men blev fremstillet som en dokumentarfilm for at give den større troværdighed. Dens formål var at overbevise det tyske folk om, at jøderne var skadedyr, som skulle udryddes. I filmen blev billeder af rotter i store mængder koblet sammen med beskrivelser af jøderne. Rotter er skadedyr, og de fleste vil mene, at man skal bekæmpe dem. Gennem den slags manipulationer skabtes hos tilskuerne en ubevidst association mellem afsky og 'jøden'. *Den Evige Jøde* bygger på alle de etablerede fordomme om jøden, som også filmplakaten på forrige side viser. Filmen viser i al sin gru, hvor langt man kunne og ville gå i hetzpropagandaen mod jøderne.

Også den daglige avis var fuld af hadefulde og stereotype fremstillinger af 'jøden'. *Der*

Stürmer var en antisemitisk avis, som gennem hele naziperioden tegnede et billede af jøderne som Tysklands fjender. Man udgav også børnebøger fulde af stereotype billeder af 'jøden', som fx dette i en bog med titlen *Tro ikke jøden* af Bauer fra 1936,^{xix} hvor man ser to fede og velklædte jøder spankulere af sted, mens den lille, tynde og fattigt klædte 'ariske' dreng står og ser på. Man kan overveje, hvordan børnene blev påvirket af stereotyper som denne. Især hvis deres forældre bekræftede dem. Fordomme blev på den måde grundlagt tidligt hos børnene og

blev bestyrket gennem skolen og i de tyske ungdomsorganisationer, hvor 'den ariske races' renhed blev dyrket sammen med hadet til jøderne. Propagandaen var ensidig og tilsyneladende effektiv. Sammensværgelsesteorien om jødernes forsøg på at undergrave det tyske samfund og den tyske race var daglig kost. De store parader omkring de nazistiske mærkedage spillede på national stolthed og var sandsynligvis også med til at få folk til at identificere sig med føreren og hans ideologi. Eftersom kritiske røster ikke havde nogen chance i Det Tredje Rige blev den ensidige propaganda en farlig cocktail, som lagde grunden til at forgifte folks sind.

Efter krigen var det nemt at se, at den nazistiske ideologi var forkert, men det var tilsyneladende ikke helt indlysende for den enkelte under Det Tredje Rige. Man kan få et interessant indblik i én tyskers måde at tænke om dette i Melita Maschmanns memoirer: "Jeg havde gennem mine forældres eksempel lært, at man kunne have antisemitiske holdninger, uden at det havde indflydelse på ens personlige forhold til enkelte jøder. Dette tyder måske på en lille smule tolerance, men i virkeligheden var det netop denne sammenblanding af tingene, som jeg giver skylden for, at jeg til fulde støttede et umenneskeligt politisk system, uden at jeg på noget tidspunkt tvivlede på min egen anstændighed. Det var fordi, man hele tiden hørte prædikener om jødernes ansvar for

nationens tilstand, jødernes modstand mod os, og at jødisk blod korrupperer. Jeg tænkte ikke på dig eller den gamle Hr. Levy eller Rosel Cohn – kun på uhyret – 'Jøden'. Og da jeg hørte, at jøderne blev drevet væk fra job og hjem og spærret inde i ghettoer, faldt det mig ikke ind, at en sådan skæbne kunne overgå dig eller gamle Levy. Det handlede jo kun om 'Jøden' – det var jo ham, som blev forfulgt og uskadeliggjort”^{xx}.

Et andet personligt vidnesbyrd har vi i Traudl Junge,^{xxi} der som 22-årig fik tilbuddet om at være Hitlers sekretær. Hun nedskrev kort efter krigen sin beretning. Den har dannet baggrund for filmen *Der Untergang*, hvor vi ser de sidste vanvittige dage i Hitlers bunker i Berlin. Traudl Junge arbejdede for Hitler til det sidste, bl.a. var det hende, som renskrev hans politiske testamente den 29. april 1945 klokken fire om morgenen, lige inden han begik selvmord. Selv i den sidste stund advarede han mod jøderne. ”Først og fremmest befaler jeg nationens ledere og deres underordnede om nøje at overholde racelovene og ubønhørligt modarbejde menneskehedens universelle gift, den internationale jødedom”^{xxii}.

Traudl Junge døde i 2002. Hun var ganske ung, da krigen sluttede, og hun brugte det meste af sit liv efter krigen til at gruble over, hvordan hun kunne være så naiv dengang. I 1996 gav hun et sjældent interview i *Süddeutsche Zeitung*, og her siger hun bl.a.: ”Det er forfærdeligt, at jeg er gået så letfærdigt og naivt igennem den tid. Så meget des mere tynger fortiden mig nu. I dag kan jeg ikke længere forestille mig, at jeg på det tidspunkt gerne ville arbejde der, godt kunne lide Hitler og syntes, at han var et sympatisk menneske. Og jeg tænker: I dag ville jeg have sagt nej tak. Men det kan man sagtens sige, når man ikke engang var modstandsdygtig over for propagandamaskineriet”^{xxiii}.

Melita Mashmann og Traudl Junge kan måske give os et indblik i nogle af tyskernes måder at tænke på. De to kvinders historie viser, at de ikke havde gjort sig klart, hvad der var på spil. Var det naivitet? Vidste de ikke, hvad der foregik? Ingen af kvinderne tog personligt stilling til nazismens uhyrligheder under krigen, men betyder det, at de skal holdes personligt ansvarlige for Holocaust?

Det mener den amerikanske historiker Daniel Goldhagen, som i bogen *Hitler's Willing Executioners* (1996) anklager den tyske befolkning for at være medvidende om folkedrabene. Han hævder desuden på baggrund af historiske kilder, at ansatte i arbejds- og udryddelseslejre samt deltagere i udryddelsesbataljoner var helt almindelige tyskere – og at de dermed ikke var de monstre, som de ofte er blevet fremstillet som i eftertiden. Goldhagen mener, at Holocaust netop kunne finde sted i Tyskland på grund af den historiske antisemitisme. Goldhagens bog er meget kontroversiel, og de fleste historikere tilslutter sig ikke hans synspunkter om, at der går en direkte linje fra den tidlige antisemitisme til dødslejrene. Det ændrer dog ikke på, at et af de store spørgsmål efter krigen netop var, hvordan en hel nation kunne se passivt til, mens jøderne blev udslettet.

Arbejdsspørgsmål 4:

1. Slå ordet 'propaganda' op på www.denstoredanske.dk og giv en kort redegørelse for, hvad ordet dækker.
2. Diskutér, hvad formålet med den massive antisemitiske propaganda kan have været. Begrund dit svar.
3. Hvilken rolle kunne en propagandafilm som *Den Evige Jøde* få rent psykologisk? Kunne man forestille sig, at den også kunne have den modsatte effekt? Begrund dit svar.
4. Diskutér hvorfor nazisterne fremmede udgivelsen af antisemitiske børnebøger. Hvorfor er racistiske børnebøger svære at finde i dag?
5. På hvilken måde viser Maschmanns udtalelser eksempler på stereotyp tankegang?
6. Kommentér Traudl Junges udsagn.

Gerningsmændene

Det er næppe muligt at forholde sig rationelt til det store antal mennesker, som døde under det nazistiske folkemord. Det ufattelige skete, og eftertiden har stillet sig mange spørgsmål om *hvorfor*. Måske var det netop den store mængde af passive tilskuere og aktive gerningsmænd, som gjorde det muligt. De højtstående nazister Heydrich, Himmler og Eichmann var sandsynligvis fanatiske nazister, som gik helhjertet ind for 'den endelige løsning'. Himmler demonstrerede sin egen tro på projektet i oktober 1943, da han holdt en tale til de øverstbefalende i SS: "Jeg vil tale helt åbent til jer om et meget ømtåleligt emne. I vores kreds kan vi tale om det helt åbent, men vi skal aldrig tale om det ude i befolkningen. Jeg taler her om evakueringen af jøderne, om udryddelsen af det jødiske folk. Det er noget, som man nemt kan sige. Det jødiske folk vil blive udryddet, siger mange partifolk. "OK – det står i partiprogrammet – udryddelse af jøderne – udslettelse – vi gør det"....men ingen af de folk, som taler sådan, har set det ske. De fleste af jer her ved, hvad det betyder at se 100 kroppe ligge sammen, at se 500 eller 1000 ligge der. At have gennemført det fra først til sidst – og have været i stand til at se bort fra alt, der minder om menneskelig svaghed – at have fastholdt vores integritet – det har gjort os hårde. Dette er ikke nedskrevet, og det vil for evigt være en uskreven side i bogen om vores ærefulde historie.^{xxiv}

Det kan være svært at forstå, at helt almindelige mennesker skulle kunne deltage i systematisk mord og tortur. Vi vil helst tro, at der var tale om psykopater eller andre afvigende personligheder. Under retsopgøret i Nürnberg sagde mange ledende nazister, at de handlede efter ordre, og at de ikke følte sig personligt ansvarlige. Det samme gjorde den hovedansvarlige for jødedeportationerne, Adolf Eichmann.^{xxv} Retssagen mod Adolf Eichmann i Jerusalem i 1961 afslørede ifølge den jødiske filosof Hannah Arendt, at han slet ikke fattede omfanget af sin forbrydelse.^{xxvi} Hannah Arendt overværede retssagen i Israel, som resulterede i hans henrettelse i 1962. Arendt skrev i 1963 bogen *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*. Hun havde forventet at møde et uhyre, men hvad hun så var en ganske almindelig mand. Det samme resultat kom et antal israelske psykologer frem til efter undersøgelse af Eichmann. Han var helt normal. Arendt mener, at Det Tredje Riges ondskab skyldes folk som Eichmann, der tankeløst udførte Hitlers ordrer. Deri ligger det banale ifølge Arendt.

Den amerikanske psykiater Goldensohn interviewede flere af de højtstående nazister i forbindelse med en krigsforbryderretssag i Nürnberg efter krigen. Amerikanerne mente, at man så kunne give en videnskabelig forklaring på Hitlers rædselsherredømme og kaste lys over de ledende nazisters karakterafvigelser. Psykiateren fik hermed en helt usædvanlig chance for at høre krigsforbrydernes egen version af historien. Han havde samtaler med bl.a. topnazisten Hermann Göring, chefen for de såkaldte indsatsgrupper, Otto Ohlendorf, og kommandanten for Auschwitz, Rudolf Höss, som var ansvarlig for omkring 1,3 millioner døde. Goldensohn noterede omhyggeligt hver enkelt samtale ned, men han fandt ikke noget, om kunne understøtte teorien om karakterafvigelser. Mange af de anklagede nazister blev dømt til døden og henrettet ved hængning, men ingen af de dømte mente, at de personligt kunne gøres ansvarlige, fordi de jo blot fulgte ordrer fra systemet. Otto Ohlendorf mente fx ikke, at han var personligt

ansvarlig for mordet på jøderne, fordi han lod soldater længere nede i systemet stå for nedskydningen af de store mængder russere og jøder.

Rudolf Höss bruger samme logik som Ohlendorf, når han siger, at han aldrig personligt har dræbt nogen. Höss var lejrkommandant i Auschwitz, og han fortæller detaljeret om, hvordan han indrettede Auschwitz til en effektiv ”dødsfabrik”, der dog havde problemer med at klare presset under spidsbelastninger, fordi krematorierne *kun* kunne klare at brænde 2000 på 24 timer. Höss sagde i interviewet med Goldensohn, at han troede, at han gjorde det rigtige. Han nedskrev desuden en selvbiografi under retssagen, hvor han skriver, at han ikke havde noget personligt imod jøderne:^{xxvii} ”Jeg vil gerne understrege, at jeg personligt aldrig har hadet jøderne. De var for mig ganske vist fjender af vores folk. Men for mig var de alligevel ligesom de andre fanger og skulle have samme behandling. Jeg har aldrig gjort nogen forskel. Desuden ligger følelsen af had mig fjernt”. Rudolf Höss fortæller, at Himmler i sommeren 1941 gav ham besked om, at det var førerens ordre at udslette alle jøder med den begrundelse, at ”lykkes det os ikke nu at tilintetgøre jødedommens biologiske fundament, så vil jøderne engang udslette det tyske folk”.^{xxviii} Höss mener selv, at han var en brik i spillet, og han beklager til sidst i selvbiografien, at han skal lide en så vanærende død. Han siger: ”Altid har skæbnen reddet mit liv, kun for at jeg nu skal lide en så skammelig død. Hvor misunder jeg mine kammerater, der fik lov til at dø en ærefuld soldaterdød. Jeg var ubevidst blevet et hjul i Det Tredje Riges store udryddelsesmaskine. Maskinen er slået i stykker, motoren er brændt sammen, og nu er det også forbi for mig. Verden forlanger det. [...] lad kun offentligheden fortsat se i mig det blodtørstige dyr, den grusomme sadist, masseorderen – for anderledes kan den brede masse slet ikke forestille sig kommandanten i Auschwitz. Den vil aldrig kunne sætte sig ind i, at også han havde et hjerte, at han ikke var ond”.^{xxix}

Det ville være bekvemt for os, hvis vi kunne sige, at folk som Eichman, Höss, Ohlendorf og alle de andre nazister var onde psykopater. Historikeren Layton skriver, at der uden tvivl var et antal psykopater og sadister, som nød myrderierne, men at virkeligheden snarere er, at de fleste unge mænd, som var involveret i myrderierne, var ganske almindelige unge mænd, som var blevet forhærdet af krigen. Måske var de også overbevist om, at de var en del af en større mission. Rudolf Höss skriver i selvbiografien, at han var påvirket af sit usædvanlige arbejde, men at hans loyalitet overfor Førerens beslutning om, at jøderne skulle udryddes, drev ham videre på trods af personlig tvivl og ubehag:”[...] jeg for min part måtte under ingen omstændigheder røbe, at også jeg havde mine tvivl. Jeg måtte af psykologiske grunde vise, at jeg troede klippefast på nødvendigheden af at udføre den grusomme og hårde ordre for at tvinge dem, der deltog, til at klare det. Alle så på mig.... jeg måtte vise mig kold og hjerteløs over for begivenheder, som virkede knugende på enhver, der endnu formåede at føle som et menneske [...] Koldt måtte jeg se til, mens mødre gik ind i gaskamrene med deres leende eller grædende børn. Engang var to små børn så optaget af at lege, at moderen overhovedet ikke kunne få dem fra det. Selv jøderne i Særkommandoen nægtede at tage dem op. Jeg glemmer aldrig det bønfoldende blik fra moderen, som uden tvivl vidste, hvad der skulle ske. De, der allerede var inde i gaskammeret, blev urolige – jeg måtte handle. Alles øjne var rettet mod mig – jeg gav tegn til den vagthavende underfører, og han tog de modstræbende børn på armen og bragte dem ind i kammeret sammen med moderen, som græd hjerteskræende. [...]jeg måtte ikke vise det ringeste tegn på

sindsbevægelse. Jeg var tvunget til at se det hele ske. Både dag og nat måtte jeg være med ved fjernelsen og afbrændingen af ligene; jeg måtte i timevis stå og se på det grufulde syn, når man trak tænderne ud og klippede håret af. [...] Jeg måtte også gennem kighullet til gaskamrene stå og se folk dø, fordi lægerne opfordrede mig til at gøre det. Jeg var nødt til at gøre alt det – fordi jeg var den person, som alles øjne hvilede på; fordi jeg måtte vise dem alle sammen, at jeg ikke kun uddelte ordrer og traf beslutninger men også var rede til i egen person at være med til alt det, jeg havde givet andre ordre til at udføre.”^{xxx} Höss beskriver, hvordan hans familie levede i lykkelig uvidenhed om formålet med lejren. Når han var i familiens skød i huset, som lå lige overfor krematorierne, var han den kærlige ægtemand og far, som hyggede sig med børnene og deres kæledyr og konens flotte blomsterhave.

Tilfældet Höss bringer os til kernen af problemet med det ufattelige i, at man kan deltage i masse mord og samtidig leve et helt normalt liv med familie og venner. Hans historie viser, at gerningsmændene tilsyneladende var i stand til at leve to helt adskilte liv. Det er yderligere underbygget af nogle billeder af SS-Oberststormfører Karl Höcker, som for nylig er kommet frem i offentligheden. Höcker tog muntre billeder af de ansatte i Auschwitz, når de havde fri. Vi ser dem fx i færd med at synge fællessange og spise blåbær.^{xxxii} I arbejdstiden deltog alle i det systematiske mord på fangerne.

Samtlige nazister, som blev konfronteret med deres gerninger under Holocaust, sagde, at de handlede efter ordre. Den amerikanske socialpsykolog Stanley Milgram undersøgte i 1960'erne gennem et antal eksperimenter om han kunne bekræfte sin teori om lydighed overfor autoriteter^{xxxiii} som en mulig forklaring på tyskernes grusomme handlinger under krigen. Hans eksperimenter viste, at man kunne få mange helt almindelige amerikanere til at adlyde en forsøgsleders ordrer i et psykologisk forsøg, sådan at de gav andre mennesker hvad de troede var pinefulde og livstruende elektriske stød. Ifølge Milgram gjorde de det, fordi en autoritet sagde, at de skulle. Man kan altså sige, at de handlede ”efter ordre”. Milgram foreslog, at folk kan komme i en ’agentic state’, dvs. at de kan handle på vegne af en autoritet og dermed lægge deres personlige ansvar til side. Spørgsmålet er imidlertid, om man kan overføre resultaterne fra Milgrams eksperimenter til den rigtige verden. Milgram selv mente, at man kunne. Imidlertid mener Staub,^{xxxiii} at lydighed nok er en vigtig faktor, men at man med lydighed ikke kan tale om et egentligt motiv. Han mener i stedet, at motivationen til at adlyde stammer fra et *ønske* om at følge en leder, at være et godt medlem af en social gruppe og vise respekt for autoriteten. De mennesker, som villigt følger en leders autoritet, er også mere tilbøjelige til at acceptere deres ideer og ideologi. Ifølge Staub vil man snarere se mennesker slutte sig til en ideologi end blot adlyde på grund af frygt eller respekt, hvis individerne i øvrigt deler kulturelle vilkår, hvis de sammen har oplevet følgerne af vanskelige livsbetingelser og i øvrigt har samme opfattelse af, hvordan man opnår et mål. Derfor mener Staub, at man skal se nærmere på, hvordan motivation udvikler sig for hele grupper af mennesker. Af den grund mener Staub, at Milgrams fokus på den enkelte persons tendens til at adlyde ikke har fået fat i de vigtige sociale processer, som ligger bag folkemord. Ifølge David Mandel^{xxxiv} er Milgrams resultater vigtige, men deres betydning i forklaringen af Holocaust er overdrevet, og de kan let misbruges til at undskylde de ansvarlige for krigsforbrydelser med, at de handlede efter ordre.

Staub vil hellere fokusere på sociale og psykologiske processer, og her peger han på de vanskelige sociale vilkår efter 1.verdenskrig, den psykologiske ydmygelse efter nederlaget og en tradition for autoritær ledelse i Tyskland som vigtige brikker i forståelsen af Holocaust. Den nationale selvfølelse krævede oprejsning efter den ydmygende fredsslutning. Nogle begyndte at skyde skylden for nederlaget og de sociale problemer på medlemmer af udgrupper – i dette tilfælde venstreorienterede og jøder. Der opstod sammensværgelsesteorier, som blev fortalt og genfortalt, og de blev en del af den måde, folk forklarede nederlaget på. Nazisterne leverede den antisemitiske racisme, som gjorde jøderne til en særlig race, der biologisk adskilte sig fra den ”ariske race”, men alt dette byggede ifølge Sofie Bak på fantasi og rygtedannelse. Påstanden om jødernes destruktive karakter kunne ikke påvises - heller ikke i samtiden. Det øgede imidlertid postulaternes levedygtighed - for en påstand, som ikke kan bevises, er meget svær at afvise^{xxxv}. Det gør dog ikke rygterne mindre farlige. Den psykologiske effekt af den antisemitiske racisme kan siges at være betydningsfuld i mere end én forstand. Gennem at skyde skylden på andre og skabe sydebukke, mindskes ens eget ansvar, sådan at fx skylden for nederlaget i 1. verdenskrig blev fjernet fra tyskerne selv. Samtidig tjente fællesskabet mod sydebukken til at skabe samhørighed og en ny social identitet gennem den daglige snak om ”den fælles fjende – jøden”. Netop sådan kan grobunden for en destruktiv ideologi lægges. Gennem at skyde skylden på ”jøden”, øgedes tyskernes selvfølelse, og den nazistiske ideologi åbenbarede et nyt verdenssyn og håb for tyskerne i fremtiden. Ganske langsomt udvikledes på baggrund af denne ideologi et destruktivt system, der systematisk fremstillede jøderne som urene og undergravende for Tysklands storhed.^{xxxvi} Dermed lagdes en af grundene til, at folkemordet på jøderne kunne finde sted, og selvom vejen til selve folkemordet er meget kompleks og ikke kan forklares entydigt af historikere eller psykologer, vil historien om Holocaust dog altid være et af historiens værste eksempler på, hvad farlige forestillinger om andre befolkningsgrupper kan medføre.

Arbejdsspørgsmål 5:

1. Gør rede for Staubs forklaring på nazismens ondskab. Diskutér, hvilken rolle ideologi har ifølge hans forklaring. Hvad mener du selv? Begrund dit svar og inddrag din psykologiske viden her.
2. Diskutér, hvordan ’gerningsmændene’ opfatter deres egen rolle. Brug eksempler fra teksten her og kommentér dem.
3. Gør rede for de psykologiske forklaringer på ondskab og sammenlign dem. Inddrag både de individuelle og kontekstuelle forklaringer.
4. Diskutér Arendts teori om ’ondskabens banalitet’. Hvorfor kan det være skræmmende at tænke på, at helt normale mennesker kan begå onde handlinger?
5. Diskutér på baggrund af din viden, hvordan ’farlige forestillinger’ kan opstå og måske dermed blive det ideologiske grundlag for folkemord.

ⁱ Rolf Kuschel og Faezeh Zand. *Ondskabens Psykologi. Socialpsykologiske Essays*. Frydenlund 2004, s. 54,

ⁱⁱ Ervin Staub. *The Roots of Evil. The origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press (1989)

ⁱⁱⁱ Harris, L.T. & Fiske, S.T. (2006). “Dehumanizing the Lowest of the Low. Neuroimaging Responses to Extreme Out-groups”. *Psychological Science*, volume 17-number 10, 847-853

^{iv} Lerner, M. & Miller, D.T. (1978). “Just world research and the attribution process: Looking back and ahead”. *Psychological Bulletin*, 85, 1030-1051.

- ^v Geoff Layton. *Germany: The Third Reich 1933-45. Access to History*. Hodder & Stoughton 1992, s. 90.
- ^{vi} Rolf Kuschel og Faezeh Zand. *Ondskabens Psykologi. Socialpsykologiske Essays*. Frydenlund (2004), s. 23 ff.
- ^{vii} Ervin Staub. *The Roots of Evil. The origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press (1989), s. 25
- ^{viii} Alice Miller. *I Begyndelsen var Opdragelsen*. Hans Reitzels Forlag (1987), s. 126-169. Adolf Hitlers barndom - fra den skjulte til den manifesterede gruppe.
- ^{ix} *ibids.* 136
- ^x *ibid.* s. 162
- ^{xi} *ibid.* s. 141
- ^{xii} Psykoanalysen mener, at menneskers personlighedsdannelse er et produkt af deres barndoms oplevelser. Især de første fem år er vigtige, og man vil til evig tid have større eller mindre psykiske problemer, som afspejler barndommens.
- ^{xiii} Rolf Kuschel og Faezeh Zand. *Ondskabens Psykologi. Socialpsykologiske Essays*. Frydenlund 2004, s. 27
- ^{xiv} *ibid.* s. 36
- ^{xv} Ervin Staub. *The Roots of Evil. The origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press (1989), s. 31
- ^{xvi} Ervin Staub. *The Roots of Evil. The origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press (1989), s. 24
- ^{xvii} http://www.edwardvictor.com/antisemitism_germany_main.htm Edward Victor hjemmeside med forskellige antisemitiske postkort og mærker. Besøgt den 1.8.09
- ^{xviii} For en grundig orientering om Holocaust henvises til www.folkedrab.dk
- ^{xix} <http://www.chgs.umn.edu/histories/otherness/index.html> 'Tro ikke på jøden' (1933) Hjemmeside fra University of Minnesota. Center for Holocaust and Genocide. Visualizing otherness: Nazi and other use of visual representation besøgt 1.8.09
- ^{xx} Geoff Layton. *Germany: The Third Reich 1933-45. Access to History*. Hodder & Stoughton 1992, s. 91
- ^{xxi} Traudl Junge. *Til den bitre ende – Hitlers sekretær fortæller om sit liv*. Lindhardt og Ringhof (2005)
- ^{xxii} <http://www.ess.uwe.ac.uk/documents/poltest.htm> Hitlers politiske testamente oprindeligt fra denne side [United States, Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression*, 8 vols. and 2 suppl. vols. (Government Printing Office, Washington, 1946-1948), VI, 259-263, Doc. No. 3569-PS.] besøgt den 1.8.09
- ^{xxiii} http://www.historie-nu.dk/hitlers_sekretar.htm Artikel om Traudl Junge fra hjemmesiden Historie-nu.dk besøgt 1.8.09
- ^{xxiv} Geoff Layton. *Germany: The Third Reich 1933-45. Access to History*. Hodder & Stoughton 1992, s. 92
- ^{xxv} Wikipedias side om Adolf Eichman http://da.wikipedia.org/wiki/Adolf_Eichmann besøgt 1.8.09. Søg også Adolf Eichman på www.denstoredanske.dk
- ^{xxvi} <http://www.mtp.hum.ku.dk/details.asp?eln=200684> Hjemmeside for Museum Tusulanum hvor Hannah Arendts bog er udgivet. Besøgt 1.8.09 og http://politologiske.dk/numre/16/ps_0402_012.pdf En anmeldelse af Hanna Arendts bog
- ^{xxvii} Rudolf Höss: *Kommandant i Auschwitz. Selvbiografiske optegnelser*. På dansk ved Mogens Juul Madsen. Gyldendal 1959, s. 133
- ^{xxviii} Rudolf Höss: *Kommandant i Auschwitz. Selvbiografiske optegnelser*. På dansk ved Mogens Juul Madsen. Gyldendal 1959, s. 187
- ^{xxix} *ibid.* s. 183
- ^{xxx} *ibid.* s. 155
- ^{xxxi} I juni 1944 opholdt SS-Obersturmführer Karl Höcker sig i Auschwitz. Höcker var adjutant for lejrkommandanten. Han samlede en række fotos fra lejren og samlede det i en fotomappe med i alt 116 billeder, der i januar 2007 blev indleveret på Holocaust-museet i Washington. Her går det godt – fællessang i Auschwitz. Hjemmesiden historie-nu.dk med billeder fra det omtalte album. Besøgt 1.8.09 http://www.historie-nu.dk/site/index.php?option=com_content&task=view&id=562&Itemid=31
- ^{xxxii} Rolf Kuschel og Faezeh Zand. *Ondskabens Psykologi. Socialpsykologiske Essays*. Frydenlund 2004, s. 45

^{xxxiii} Ervin Staub. *The Roots of Evil. The origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press (1989), s. 29

^{xxxiv} Mike Cardwell. "Obedience and the real world". *Psychology Review* September 2005 s.5

^{xxxv} Sofie Bak: Et Antisemitisk Sladderblad. Ugebladet *Kamptegnet* 1939-43 i Ulrik Langen og Jakob Sørensen (red). *Rygternes Magt. Høst og Søn* 2004 s. 104.

^{xxxvi} Ervin Staub. *The Roots of Evil. The origins of Genocide and Other Group Violence*. Cambridge University Press (1989), s. 17